

Tarptautinė mokslinė konferencija



**MODERNYBĖS IR TRADICIJOS SAMPYNA:
SURINKIMININKŲ JUDĖJIMAS MAŽOJOJE LIETUVOJE**

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

2017 m. gruodžio 1–2 d.

KONFERENCIJOS TEZĖS

Vydūnas ir surinkimininkai

Vydūnas yra kilęs iš surinkimininkų šeimos. Jo motinos tėvo brolis Jokūbas Ašmonas (1800–1862) iš Lankupių (Klaipėdos aps.) – vienas iš žinomiausių Mažosios Lietuvos sakytojų, laikęs surinkimus ir Didžiosios Lietuvos ūkininkų sodybose. Dėdė būsimojo mąstytojo motinai padarė didžiulį poveikį. Motina savo ruožtu gilų pamaldumą ugdė savo vaikams. Jos dėka būsimasis Vydūnas to maldingumo, kaip dvasingumo palaikymo būtinybės, poreikį išlaikė iki paskutinio atodūσιο.

Vydūniškoji gyvosios tikybos samprata buvo pietistinio pobūdžio – savyje jausti gyvą Dievą arba save jausti kaip gyvą Dievuje. Fundamentalų tos sampratos pagrindimą mąstytojas vėliau ras indų vedantos šaltiniuose – upanišadose, *Bhagavadgytoje*.

Priėmęs pietistinių gyvosios tikybos principą Vydūnas kategoriškai nesutiko su kraštutiniu surinkimininkų rigorizmu, neigusiu pasaulietinės kultūros apraiškų reikalingumą žmogaus ir tautos gyvenime. Vydūnas pasaulietinę žmogaus veiklą, kurios aukščiausioji pakopa – kultūra, traktavo kaip žmogumi besireiškiančio dieviškojo veikimo apraišką. Todėl jis ėmėsi ir praktinės kultūrinės veiklos (įkūrė Tilžės Lietuvių giedotojų draugiją ir jai vadovavo) bei kūrybos. Taip jis stengėsi įrodyti, kad tauta gyva ne tik Dievo duotąja kalba kalbėdama (tuo nuosekliai vadovavosi pietistai), bet ir kurdama kultūros vertybes bei jomis turtėdama dvasiškai. Derinti nuolat jaučiamos gyvosios tikybos palaikymo ir ugdymo būtinybę ir pasaulietinių gyvenimo uždavinių sprendimo, ypač kultūros ugdymo ir praturtinimo, svarbą Vydūnas stengėsi nuo pirmųjų savarankiško veikimo žingsnių. Tos dėmės konceptualų pagrindimą, jį ypač sugestyviai paveikusį, atrado ir *Bhagavadgytoje*, kurioje ypač pabrėžiama nesavanaudiško veikimo (*karma joga*) ir dieviškosios meilės (*bhakti joga*) dėmės svarba.

Vydūno koncertinė ir teatrinė veikla susilaukė gana aštriai reiškiamo surinkimininkų nepasitenkinimo, užsipuolimų, nuo kurių spaudoje ir kitaip teko atkakliai gintis. Pietistinis rigorizmas ir ribotumas buvo viena iš rimtesnių paskatų Vydūnui imtis tautiečių dvasinio švietimo, kuriuo stengtasi pateikti platesnį ir gilesnį tikėjimo esmės supratimą.

Nauji duomenys apie XIX a. pirmosios pusės surinkimus Prūsijos Lietuvoje

1904 m. pasirodžiusi Viliaus Gaigalaičio studija *Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje* (ir *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preußischen Litauen*, 1904) apie surinkimus Prūsijos Lietuvoje šiandienos tyrinėtojams, besigilinantiems į įvairius šio religinio judėjimo aspektus, išlieka vienu iš pagrindinių ir dažniausiai cituojamų informacijos šaltinių. Tai rodo, kad istoriografija per daugiau nei šimtmetį nauja faktografinė informacija buvo pildoma ir atnaujinama labai vangiai. Todėl nenuostabu, kad Gaigalaičio tyrinėjimo duomenys tapo visiškai išekspluatuoti, išsemti. Naujų duomenų stygius lėmė ir tam tikrą sąstingį minėto religinio judėjimo – surinkimų – tyrimuose. Kurį laiką tyrimų situacija progresavo dėl alternatyvaus požiūrio ir prieties prie tyrimo objekto paieškų, daug prisidėjo ir tarpdisciplininiai tyrimai.

Rasti nauji archyviniai duomenys apie surinkimininkų judėjimą Prūsijos Lietuvoje leidžia naujai pažvelgti į šio religinio judėjimo išplitimo, masiškumo aplinkybes XIX a. pirmojoje pusėje. Nauja informacija atskleidžia naujų detalių apie šio judėjimo ištakas, chronologiją, judėjimui vadovavusius asmenis ir kt.

Dr. Jerzy Kiełbik (Wojciecho Kętrzyńskiego mokslinių tyrimų centras, Olštynas)

Protestants in Warmia (Ermland) at the Beginning of the 19th century

Till the year 1772, Warmia was a country ruled by bishops and cathedral chapter. This situation changed when a part of Poland along with Warmia was taken by Prussian Kingdom. Beside political and administrative changes, one of the biggest changes was the settlement of Protestants. In Warmia, when it was a Catholic country, they could not abide there longer than one year and a day. In Warmia, as a part of Prussian Kingdom, they started to exercise authority, to acquire properties, and to run businesses. Their children began to go to schools. Protestant community was growing. They needed churches and religious institutions. The beginning of the 19th century was the time of building and strengthening of Protestant community.

Dr. Žydronė Kolevinskienė (Lietuvos edukologijos universitetas, Vilnius)

Surinkimininkai Ievos Simonaitytės kūryboje

Pranešimas skirtas Reformacijos ir Mažosios Lietuvos rašytojos Ievos Simonaitytės (1897–1978) jubiliejiniais metams. Pranešime pristatomas surinkimininkų judėjimas Simonaitytės prozoje – romanuose *Aukštųjų Šimonių likimas* (1935), *Vilius Karalius* (1939) ir autobiografinėje trilogijoje *... o buvo taip* (1960–1965).

Surinkimininkų judėjimas pirmiausia siejamas su Mažąja (Prūsų) Lietuva. Lietuvių grožinėje literatūroje ryškiausiai yra reprezentuojamas Simonaitytės tekstuose. Jos romanuose vaizduojama, kaip mažlietuvių ūkininkų šeimose surinkimų vadovai (sakytojai) skleidė evangelines tiesas, mokė moteris melstis, giedoti giesmes, ragino dorovingai gyventi, propagavo santūrumą, kuklumą. Kasdieniai surinkimai, naminis giedojimas, Dievo žodžio skelbimas – visa tai rado savo vietą Simonaitytės kūryboje. Tačiau surinkimininkų reprezentacija čia gana vienpusiška ir dažniausiai neigiama: nuolatinis gąsdinimas pragaro bausmėmis, pasaulio pabaiga, draudimas dainuoti dainas, organizuoti vakarelius, šokti tautinius šokius, griežtas senųjų papročių smerkimas. „Ar tu nežinai, kad dainuoti yra nuodėmė?“ – rimtai paklausė Urtės Sobrys romane *Aukštųjų Šimonių likimas*. Tokį surinkimininkų puritonizmą, pietizmą Simonaitytė kritikuoja. Pavyzdžiui, per romano *Aukštųjų Šimonių likimas* veikėją sakytoją Anskį Šimonį rašytoja vaizduoja, kaip dažnai žmonės apsimeta tuo, kuo nesą iš tikrųjų; kaip lengva būti veidmainiu ir tą nusiūpti, prisidengti Dievo žodžiu. Tačiau kartu jie nebaudžiami už savo nuodėmes.

Pranešime ne tik bus pristatytas surinkimininkų įvaizdis Simonaitytės kūryboje, bet ir bandoma ieškoti tokio vienpusiško, negatyvaus vaizdavimo priežasčių.

Habil. dr. Darius Petkūnas (Klaipėdos universitetas)

Prūsijos liuteroniškojo pietizmo ištakos ir teologiniai bruožai

XVII a. pabaigoje vokiečių liuteronų teritorijose ėmė plisti naujas dvasinis judėjimas – pietizmas. Jo pradininkas Philippas Jacobas Speneris kritikavo, jo nuomone, žemą tuometinės visuomenės dvasinį ir moralinį lygį, ragino parapijų narius burtis į *collegia pietatis*, kuriose būtų studijuojamas Šventasis Raštas ir pamokslai. Pietizmas įgavo naują, sinerginę, formą į judėjimą įsitraukus Augustui Hermannui Franckei. Išgyvenęs dramatišką atsivertimą pastarasis pabrėžė tokio atsivertimo būtinybę krikščionio gyvenime ir tvirtino, kad tik taip „iš naujo gimę“ asmenys galėjo vadintis krikščionimis. Šis Franckės mokymas prieštaravo liuteroniškai teologijai, kuri „atgimimą iš naujo“ siejo su Šventuoju Krikštu, todėl liuteroniškosios ortodoksijos šalininkai Franckę kaltino klaidingo mokymo sklaida. Pasaulietinė valdžia į pietistų susirinkimus žvelgė įtariai, siejo juos su socialinių ir kitokių neramumų kurstymu. Daugelyje vokiškų žemių buvo išleisti prieš pietistus nukreipti potvarkiai, Speneris, Franckė jose tapo nebepageidaujami. Prieglobstį jiems suteikė reformatų tikėjimą išpažinęs Brandenburgo-Prūsijos valdovas Frydrichas I. Dar labiau pietizmą rėmė karalius Frydrichas Vilhelmas I. Naujajį judėjimą Prūsijoje karalius ėmėsi įtvirtinti administracinėmis priemonėmis.

Dr. Silva Pocyte (Klaipėdos universitetas)

*Tarp konservatyvumo ir modernumo: lietuvininkų kultūrinės veiklos XIX–XX a.
sandūroje atspindžiai lietuviškoje spaudoje*

Pranešime bus analizuojama XIX–XX a. sandūroje Vokietijos imperijoje vykusio lietuvininkų kultūrinio judėjimo, daugiausia susijusio su draugijų veikla, aspektai, atspindėję pasaulietinį ir religinį draugijų veiklos pobūdį. Nemažo rezonanso religinėje lietuvininkų spaudoje sulaukdavo pasaulietinę veiklą vykdžiusios draugijos. Pavyzdžiui, apie 1885 m. įkurtą *Birutės* draugiją kritiškai atsiliepė Jurgio Traušio leistas *Konzervatyvų draugystės laiškas* (1882–1918). Pasaulietinė veikla (dainos, spektaklių vaidinimai) buvo traktuojama kaip religingo lietuvininko aplinkai nepriimtina ir svetima bei kelianti grėsmę dėl galimų katalikiškų idėjų skverbimosi iš Didžiosios Lietuvos.

Mažosios Lietuvos kaimas XVIII a. pabaigoje ir XIX a. kaip surinkimininkų veiklos terpė

Regiono savitumą, jame vykusius procesus dažnai lėmė krašto istorija. XIII–XIV a. kovų laikais ištuštėjusias senųjų baltų genčių žemes nuo XV a. kolonizuojant ir sparčiai lituanizuojant, nuo 1525 m. ten vykstant Reformacijai ir kitiems pokyčiams, klostėsi savita lietuvininkų teritorija. Paminėtini XVII a. kariniai konfliktai, didysis maras XVIII a. pradžioje (su vėlesniu krašto pertvarkymu ir naujomis kolonizacijos bangomis), užsitęsusi Rusijos okupacija XVIII a. viduryje, Abiejų Tautų Respublikos žlugimas XVIII a. pabaigoje (Prūsijai prisijungiant dalį jos valdų), napoleonmetis XIX a. pradžioje, baudžiavos panaikinimas nuo 1807 m., Prūsijos valstybės transformacijos XVIII–XIX a., Vokietijos imperijos sukūrimas 1871 m.

Prūsijos ir Vakarų Europos periferijoje gyvavusi Mažoji Lietuva savo savitumą ilgai galėjo išlaikyti dėl daugelio aplinkybių komplekso. XVIII a. pabaigoje Vakarų Europoje prasidėję modernizacijos procesai, pokyčiai Prūsijoje didino socialines, etnokultūrinės, psichologines ir kt. įtampas Mažojoje Lietuvoje – agrariniame krašte. Ligtolinė ilgaamžė regiono stagnacija kartu padėjo išlaikyti senąsias baltiškąsias tradicijas, archajiškąją kaimiškąją gyvenseną, lietuvių kalbą ir papročius. Vis spartesnė modernizacija (sparti miestų ir pramonės raida, masinė kaimiečių migracija į industrijos centrus, pokyčiai kaimų bendruomenėse ir kt.) ardė įprastinio gyvenimo pamatus. Ūkiniu aspektu gana sėkmingai XVIII a. pab. – XIX a. besivystęs Mažosios Lietuvos kaimas taip pat kito – jame gausėjo atvykėlių iš Vakarų, kūrėsi mišrios šeimos, vis labiau orientuotasi į vokiškąją kultūrą, leisdavusią užimti geresnes pozicijas socialinėje struktūroje, turėti pelningesnę verslą. Pokyčių baimė, savos tapatybės praradimo grėsmė gausino konservatyvių judėjimų (tarp jų ir surinkimininkų) šalininkų gretas.

Sociopsichologiniai procesai aptariamose epochose Mažosios Lietuvos kaime galėtų būti lyginami su kituose kraštuose (pavyzdžiui, Rusijos sentikių, atskirų JAV religinių bendruomenių kaimuose) vykusiais procesais, lėmusiais saviizoliacijos ir pan. bandymus, siekiant atsiskirti nuo pasaulyje vykusiu pokyčių.

Dr. Justyna Prusinowska (Adomo Mickevičiaus universitetas, Poznanė)

Prietaurai surinkimininkų pasaulėžiūroje

Plačiai yra paplitęs įsitikinimas, kad griežtame, dvasios reikalams visiškai paaukotame surinkimininkų gyvenime nebuvo vietos tikėjimui prietaurais ir antgamtinės, tamsiosios jėgos egzistavimui. Tačiau ne visada surinkimininkai minimi tik kaip tie, kurie kovojo su prietaurais, panašiai kaip ir su kitomis žmonių silpnybėmis, pavyzdžiui, girtavimu. Yra šaltinių, liudijančių, kad ir surinkimininkus kartais apimdavo didžiulė baimė, nerimas, nesaugumo pojūtis netikėtai atsiradus ant kito pasaulio slenksčio ir susitikus su jo atstovais. Pranešime bus siekiama analizuoti surinkimininkų požiūrį į tikėjimą prietaurais, remiantis archyvine medžiaga, 2017 m. Šilutės krašte vykusios ekspedicijos metu sukaupia patirtimi ir surinkimininkų giminaičių prisiminimais.

Kotryna Rekašiūtė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius)

Lietuviški spaudiniai Šilutės evangelikų liuteronų parapijos archyve

Šiame pranešime ketinama apžvelgti Šilutės Martyno Liuterio evangelikų liuteronų parapijos archyvo lietuviškus spaudinius; dėmesys taip pat bus kreipiamas ir į rankraštinius įrašus (proveniencijas, marginalijas), paliktus spaudiniuose.

Šilutės Martyno Liuterio evangelikų liuteronų parapijos archyve pradėti katalogavimo darbai, iš viso suregistruoti 254 religinio turinio lietuviški spaudiniai, apimantys laikotarpį nuo 1824 iki 1936 m. Spaudiniai priskirtini praktinei ir pastoralinei teologijai bei religinės dvasios literatūrai. Tai – bažnytiniai giesmynai ir maldynai (39), neoficialūs giesmynai ir maldynai (67), biblijos (25), Naujasis Testamentas (30), pamokslai (3), mišių knygos (45), katekizmai (1), smulkesnė religinės dvasios literatūra (37) ir 7 neatpažinti spaudiniai.

Archyve esama ir raritetų: Martyno Liuterio *Mažasis katekizmas* (1910, Karaliaučius, Hartungų spaustuvė), prieš karą leistas paskutinis gotikiniu šriftu oficialusis evangelikų liuteronų giesmynas *Pagerintos giesmių knygos* (1936, Klaipėda, „Lituania“ spaustuvė, iš viso 4 egz.). Archyve yra ir Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmyno *Visokios naujos giesmės arba evangeliški Psalmi* įvairių metų leidimų. Kai kurie iš jų pasižymi retais priedais. Štai keletas jų: *Vėl kitos tikinčios dūšios danguje apsižvalgymas* (1879 ir 1892 m.), *Pasielgimas nekurioms nuobažnos mergaitės Kotrynos* (1881). Abu priedai spausdinti Priekulėje, Jurgio Traušio spaustuvėje. Verta pažymėti, kad archyve saugomas ypač retas leidinys – Bitėnų mokytojo, šviečiamosios ir religinės literatūros rengėjo Endrikio Vento (Wendt, 1819–1896) verstas pamokslų rinkinys *Trumpos mišios ant visų nedėldienių bei švenčių*, išleistas Oto Mauderodės Tilžėje 1893 m. Vienintelį šios laidos egzempliorių turi LNB (žr. LB II (2), p. 202, įrašas 3514).

Archyvo knygoje gausu proveniencijų, marginalijų. Kai kurios iš jų yra labai išsamios. Čia esama spaudinių, kurių buvę savininkai – Klaipėdos krašto kunigai ir sakytojai: Martynas Klumbys (1913–2001), Jurgis Sprogis (1902–1967), Ernstas Roga (1929–2010) ir Jonas Rupkalvis (1900–1978).

Dr. Žavinta Sidabraitė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius; Klaipėdos universitetas)

Tradacijos ir inovacijų sankirta surinkimininkų literatūroje

XVIII a. antrojoje pusėje – XIX a. Prūsijos Lietuvoje aktyviai plėtojėsis ir veikęs surinkimininkų judėjimas bei su jo narių religinėmis praktikomis susijęs knygų poreikis paskatino tikrą lietuvių literatūros plėtotės bumą: religinių spaudinių kiekis tuo laiku išaugo keletą kartų. Surinkimų praktikoms reikėjo giesmynų, maldų knygų, pamokslų rinkinių, o asmeniniam kiekvieno surinkimininko krikščioniškumui puoselėti – religinės ugdomosios literatūros. Didžioji dalis surinkimininkų spaudinių buvo verstinė literatūra.

Surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje užgimė ir plėtojosi vokiečių bei kitų Europos tautų religinių bendruomeninių judėjimų kontekste, tad neišvengiamai buvo jų veikiamas per tiesioginius narių kontaktus ir labiausiai, žinoma, per literatūrą. Pietistinis judėjimas, Europoje formavėsis kaip Apšvietos dalis, ilgainiui tapo Apšvietos idėjas kvestionuojančiu, joms oponuojančiu judėjimu: protas, racionalusis pradas atsitraukė į antrą planą, užleisdamas vietą jausmui, religinio atsivertimo išgyvenimui. Pietistinių judėjimų nariai ėmė linkti į Viduramžių misticizmą, spiritualizmą, apaštalu laikų bažnytinės bendruomenės gaivinimą, puritonizmą. Šis pasaulėvokos posūkis lėmė ir atitinkamas, gana eklektiškas, literatūrinės raiškos slinktis. Gausūs ir populiarūs vertimai bei daugiau ar mažiau originalūs jų sekimai rodo, kad vakarų pietistinės pakraipos literatūra atitiko Prūsijos Lietuvos surinkimininkų pasaulėjautą ir lūkesčius. Pranešime kaip tradicija bus suvokiama Apšvietos epochos protestantų ortodoksinės literatūros mintis ir klasicistinės raiškos formos, o inovacijomis laikytina iracionaliosios hagiografinės, viduramžių mistikų literatūros tradicijos interpretacijos, barokinio natūralizmo apraiškos, sentimentalizmo literatūros pradmenys.

XIX a. surinkimininkų himnodijos savitumas

XIX a. pradžioje Mažojoje Lietuvoje plečiantis knygų leidybos institucijų geografijai, gausėjant skaitytojų auditorijai, suintensyvėjo tikiškinio pobūdžio knygų (giesmynėlių, pamokslų, mišių knygų, maldų), ypač vertimų iš vokiečių kalbos, leidyba. Šio amžiaus pradžia – tai riba, kai leidybinė konjunktūra išsprūsta iš dvasininkijos rankų, iniciatyvos versti ir savo lėšomis leisti knygas imasi praprusę, raštingesni, socialūs ir aktyvūs lietuvių kilmės pasauliečiai: mokytojai, žvejai, amatininkai, tuo metu išpopuliarėjusių religinių susibūrimų, vadinamų surinkimų, pamokslininkai.

1800 m. Karaliaučiuje mokytojo ir surinkimininkų sakytojo Kristijono Endrikio Mertikaičio lėšomis išleidžiamas surinkimininkų giesmynas *Visokios naujos giesmės arba evangeliški Psalmi*, kuris nepaisant oficialiosios Bažnyčios atstovų kritikos per daugiau nei šimtmetį sulaukė Tilžės, Šilutės, Klaipėdos leidėjų dėmesio ir gausaus skaitytojų būrio. Šio pranešimo tikslas – aptarti XIX a. pradžios surinkimininkų giesmyno repertuarą XVIII a. Prūsijos liuteroniškosios himnodijos kontekste.

Skirtingai nei oficialieji evangelikų liuteronų giesmynai, Mertikaičio giesmynai (1817, 1825 m. Tilžės leidimai) yra kompiliaciniai, pasižymintys savita giesmių repertuaro atranka, kuri peržengia oficialiosios regioninės Rytų Prūsijos himnodijos ribas.

Ryšiai tiek su Bunzlaujos kunigo Ernsto Gottliebo Woltersdorfo neoficialiuoju giesmynu *Sämtliche neue Lieder oder evangelische Psalmen* (Berlynas, 1768 arba kitas analogiškas jo leidimas), tiek su Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriaus Franzo Alberto Schultzo 1752 m. namų giesmynu *Kern alter und neuer geistreicher Lieder* liudija, kad surinkimininkų giesmynų repertuaras formuotas išskirtinį dėmesį skiriant Halės pietistų ir ypač jaunesniosios jų kartos kūrybai. Radikaliajo pietisto, Brolių bendruomenės Herrnhute (*Herrnhuter Brüdergemeine*) įkūrėjo, vyskupo Ludwigo Nikolajaus von Zinzendorfo giesmės, kurios publikuotos po jo mirties Christiano Gregoro sudarytame giesmyne (1787), didelės reikšmės ir įtakos Mertikaičio giesmynų repertuarui neturėjo.

Dr. Inga Strungytė-Liugienė (Lietuvių kalbos institutas, Vilnius)
Kotryna Rekašiūtė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius)

Kultūrinės (religinės) atminties beišskant (apie ekspediciją Šilutės ir Jurbarko krašte)

Šiame pranešime bus kalbama apie lauko tyrimus Šilutės ir Jurbarko krašte ir jų rezultatus. Pranešimo orientyras – prisiminimai, koreliuojantys su kultūrinių realių ir kasdienybės kontekstu.

Ekspedicijos, kuri vyko šių metų vasarą, dalyviai kėlė kelis lauko tyrimų tikslus – fiksuoti Šilutės ir Jurbarko krašte gyvenančių evangelikų liuteronų autochtonų prisiminimus apie tarpukaryje ir pokario metais vykusias namų pamaldas (surinkimus), rinkti biografinius duomenis apie pasauliečius pamokslininkus – sakytojus, stebėti ir fiksuoti pateikėjų iškalbią kultūrinę ir buitinę aplinką (tikišinio pobūdžio knygas, nuotraukas, interjero detales, namų apyvokos reikmenis), atspindinčią jų gyvenimą ir pasaulėjautą. Siekiant šiuos tikslus įgyvendinti buvo iškeltas uždavinys – apklausti informantus, kurie patys, jų tėvai arba artimieji dalyvavo surinkimuose.

Buvo kalbinami pateikėjai, kuriuos rekomendavo Šilutės, Smalininkų, Rusnės, Kintų ir Viešvilės kultūros darbuotojai. Gerą atmintį turintys žmonės buvo klausinėjami apie vietas, kur vyko surinkimai, sakytojus, kurie vesdavo namų pamaldas. Pateikėjų buvo klausama apie religines knygas, iš kurių jie ar jų artimieji giedojo ar skaitė per namines pamaldas. Ekspedicijos dalyvius domino ir religinės praktikos, knygų gotikiniais rašmenimis poreikis kasdienybės paradigmoje. Pateikėjai pasakodavo apie evangelikų liuteronų Bažnyčios situaciją pokaryje ir apie tai, kokį vaidmenį tuo metu atliko surinkimai. Dažnas pateikėjas prisiminimuose akcentuodavo jautrius klausimus – konfesinę ir etninę konfrontaciją, pasakodavo apie evangelikų liuteronų šeimas palietusią emigraciją į Vokietiją.

Minėtinas pateikėjas Vilius Kanšaitis (g. 1946) iš Šyškrantės (Šilutės raj.), kuris pateikė išsamių biografinių žinių apie savo tėvų sakytoją Joną Rupkalvį (1900–1978), ekspedicijos dalyviams dovanavo jo nuotraukų. Istorškai vertinga medžiaga užrašyta iš smalininkietės Anės Vasauskienės (g. 1921). Ji pasakojo apie pokario vaikystės tarpsnį Rusnėje, sakytoją Žilį iš Smalininkų. Rūta Babonienė (g. 1929), dabar gyvenanti Viešvilėje, prisiminė sakytoją Gustavą Bormaną, laikiusį surinkimus prieškary.

Surinkta medžiaga yra vertinga tiek istoriniu, tiek filologiniu aspektu (turi garso įrašus).

Pietistinis judėjimas Prūsijos Lietuvoje

XVIII a. pietistinis judėjimas žymi ryškią Prūsijos visuomenės kaitos pradžia. Pietistai akcentavo tikinčiųjų moralines savybes, darbštumą ir pamaldumą, konfesinį tapatumą nustumdami į antrą planą. Dėl to jie buvo kritikuojami ir aršiai puolami liuteroniškosios ortodoksijos atstovų, siekusių išlaikyti konfesiniais raštais paremtą liuteroniškos teologijos grynumą. Pirmoji pietistinio judėjimo banga buvo monarcho remiamas klerikalinis Halės (Vokietijoje) pietizmo modelis. Prūsijos monarchai pietistiniame judėjime išvelgė galimybę suartinti bei sutaisyti liuteronus su kalvinistais. Per švietimo sistemos reformas, giesmynus, pietistinių pažiūrų kunigus bei mokytojus, iš vokiškų kraštų atvykusius kolonistus, šis judėjimas palietė ir lietuviškai kalbančius Mažosios Lietuvos gyventojus. Tačiau pietistinę pasaulėžiūrą ir surinkimų tradiciją Prūsijos žemėse gyvenę lietuvininkai perėmė su antrąja pietizmo banga, kuri atkeliavo su pietistinių bendruomenių parengtais misionieriais ir kolonistais iš protestantus persekiojančių šalių, kuriose vienintelės įmanomos pamaldos – slaptos namų pamaldos. Pietistinio judėjimo atneštas ypatingas pamaldumas bei dvasingumas prisidėjo prie išskirtinio lietuvininkų charakterio bei pasaulėžiūros susiformavimo.

Dr. Marijus Šidlauskas (Klaipėdos universitetas)

Surinkimininkai: tarp įvaizdžio ir savivaizdžio

Surinkimininkų, kaip savitos Mažosios Lietuvos religinio ir sociokultūrinio gyvenimo apraiškos, suvokimas ir vertinimas iki šiol nebuvo nuosekliau tyrinėjamas ir, regis, priklausė akademinų interesų periferijai.

Tyrinėjimą apsunkina visa virtinė aplinkybių – pirmiausia tai, kad ši jau išnykusi liaudinė religinės kultūros forma beveik nepaliko patikimai dokumentuotų savo veiklos liudijimų. Šio reiškinio recepciją komplikuoja ir religinio, etninio-kultūrinio bei ideologinio-politinio pobūdžio įtampos, susijusios su surinkimininkų kaip *kito, svetimo įvaizdžiu* bei atitinkamais stereotipais. Juk dogminės krikščionybės požiūriu surinkimininkai buvo prilyginami įtartinais sektai; surinkimininkų nusistatymas prieš liaudies dainas, pasilinksminimus, rūbų margumą trukdė sutapti su etniniu tautos kamienu; totalitariniai režimai surinkimininkus, kaip ir daugelį kitų religinių sektų, laikė pavojingais esamai tvarkai – naciai surinkimus uždraudė 1939 m., o po karo judėjimo likučius galutinai sunaikino sovietinė ateizacija. Savo vaidmenį suvaidino ir susiklostęs labiau neigiamas negu teigiamas literatūrinis surinkimininkų įvaizdis (Anskis Šimonis iš Ievos Simonaitytės romano *Aukštųjų Šimonių likimas*). Kita vertus, problemiškas yra ir surinkimininkų *savivaizdžio* (t. y. įvaizdžio, su kuriuo identifikuotąsi patys bendruomenės ar grupės nariai) klausimas, nes šiandien tokį savivaizdį įmanu atkurti tik hipotetiškai. Visa tai suponuoja neatitikimą tarp istorinio fakto ir įvaizdžių virtualybės, tarp realios dalykų padėties ir ją atspindinčio imagologinio diskurso su jam būdingomis fikcijų bei stereotipų paklaidomis. Šiame pranešime ir bandoma į surinkimininkų fenomeną pažvelgti pro klasikinę komparatyvistinės imagologijos prizmę.

Halės pietizmo įtaka Prūsijos Lietuvai

Pietizmas pradėjo ryškėti XVII a. kaip reakcija į Trisdešimtmečio karo pasekmes. Pietizmo pradininku laikomas Philippas Jakobas Speneris 1675 m. suformulavęs evangelikų liuteronų Bažnyčios atsinaujinimo programą *Pia Desideria oder Herzliches Verlangen nach gottgefälliger Besserung der wahren evangelischen Kirche* (1675). Vienas žymiausių srovės atstovų – Halės universiteto graikų ir Rytų kalbų, vėliau ir teologijos profesorius Augustas Hermannas Franckė, laikomas Halės pietizmo pradininku. Franckė nuo 1692 iki 1715 m. kunigavo Halės priemiestyje Glauchoje, šv. Jonų bažnyčioje (vok. *St.-Georgen-Kirche*), kur kasdien susidurdavo su čia gyvenančių žmonių skurdžia kasdienybe. Būtent čia subrendo planas įkurti Glauchos bendruomenės namus (vok. *Glauchaischen Anstalten*, dabar – Frankės įstaigos, vok. *Franckesche Stiftungen*), kuri jį įgyvendino 1698 m. pastatęs Našlaičių namus. Tai davė postūmį steigti švietimo institucijų „miestelį“ su mokykla ir konviktu, spaustuve, ligonine, sodu ir vaistine.

Per mokinių veiklą, čia spausdintas knygas ir vietoje parengtų misionierių aktyvumą Franckės įstaigos tapo labai įtakingos; pietistinės idėjos sparčiai plito tiek vokiškose žemėse, tiek ir Šiaurės Amerikoje, Indijoje ir Rusijoje. Franckė palaikė gerus santykius su Prūsijos karališkąja šeima, kuri rėmė jo įstaigų gyvavimą, pasitelkdavo jo patirtį ir ryšius. Taip Franckė buvo įtrauktas į Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I planus dėl Prūsijos Lietuvos. Sykiu su bendraminčiu Heinrichu Lysijumi jis ne tik dalyvavo Prūsijos Lietuvos švietimo reformoje, bet ir darė poveikį Lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiuje veiklai bei inicijavo Lietuvių kalbos seminaro Halėje įkūrimą. Po Augusto Hermanno Franckės mirties jo sūnus Gotthilfas Augustas Franckė tęsė tėvo darbus, buvo suinteresuotas lietuviškų knygų Halėje spausdinimu.

Augusto Hermanno Franckės ir Halės pietizmo įtaka Prūsijos Lietuvai žymi iki XX a.: Franckės pamokslo *Kurzer Unterricht, wie man die Heilige Schrift zu seiner wahren Erbauung lesen sollte* vertimas dažnai lydėdavo lietuviškos Biblijos leidimus, jo tekstai buvo įterpiami į praktinės teologijos knygas, o portretas ir dabar puošia Šilutės evangelikų liuteronų bažnyčios altoriaus sieną.

Roza Šikšnienė (Lietuvos dailės muziejus, Prano Domšaičio galerija, Klaipėda)

*Surinkimininkai ir kultūrinės atminties apraiškos XXI a.
(senelį Jurgį Mėgį prisimenant)*

Jurgis Mėgys (Georg Megies, 1880–1968), mano senelis, save vadino *bibelforšeriu* (vok. *Bibelforscher*), arba *Biblijos tyrinėtoju*. Kartu su pietizmu Prūsų Lietuvoje plito ir *bibelforšerių* judėjimas, kurio mastas išryškėjo nacionalsocialistų valdomoje Vokietijoje, kai jo narius pradėta persekioti ir uždarinėti į koncentracijos stovyklas.

Jurgio Mėgio ryšį su *bibelforšerių* judėjimu suvokiau rengdama straipsnį vietinei spaudai apie Šilokarčemos (dabar Šilutės) ligoninės įkūrimą. Šioje ligoninėje galeistingą seselę dirbo senelio sesuo Anna Megies. Iš senelio pasakojimų žinojau, kad ji žuvo nacių koncentracijos stovykloje. Apie ją šeimoje buvo kalbama labai pagarbiai, ji žuvo, nes priklausė *bibelforšeriams*. Vaikystėje nesusimąstydavau, kodėl senelis nelankė bažnyčios, nors buvo nepaprastai religingas. Sekmadieniais, kai mama būdavo bažnyčioje, su seneliu labai išsamiai studijuodavome Šventąjį Raštą, jis mums stengdavosi išaiškinti sekmadieniui skirtą pamokslą prasmę. Senelis nelankė surinkimų, tačiau Biblijos tekstus aiškino pats.

Kokiai Biblijos tyrinėtojų judėjimo pakraipai priklausė Jurgis Mėgys, galiu tik spėlioti. Buvo griežtas vaikams, tačiau mylėjo ir stengėsi jiems diegti pagarbą duonai ir mokslui. Pats rengėsi labai kukliai ir buvo netolerantiškas aprangos naujovėms. Negaliu pasakyti, ar jo tėvai priklausė *bibelforšerių* judėjimui, ar tik sesuo. Jo vaikai buvo paprasti evangelikai liuteronai, nuoširdžiai tikintys ir atstovaujantys savo Bažnyčiai. Senelis palaikė gerus ryšius su kaimynais, visas religines šventes švėsdavo kartu, vienas kitam padėdavo atlikti žemės ūkio darbus. Iki karo Jurgis Mėgys buvo kaimo seniūnas. Po karo, kai visi kaimo žmonės grįžo į savo sodybas, senelis ir toliau buvo laikomas neoficialiu seniūnu, dažnai pas jį ateidavo pasitarti. Apie surinkimus mūsų kaime buvo tik užsiminama, tačiau pokaryje Gnybaluose (Šilutės aps.) jie nevyko.

Aš atsimenu 1958–1962-uosius, kai vietiniai gyventojai masiškai paliko Klaipėdos kraštą. Jurgis Mėgys buvo įsitikinęs, kad Sovietų Sąjunga „sugrius savyje“, tačiau agresyvus ateizmo ir sovietinio mąstymo diegimas vaikams, žemės nacionalizacija, religijos draudimas ir „bendro katilo“ baimė privertė jį 1960 m. palikti savo tėvynę ir namus. Būdamas 80-ies jis išvyko į Vokietiją, pas sūnų. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę į tėviškę grįžo jo lagaminėlis su religinio turinio leidiniais, kuriuos jis skaitė Vokietijoje.

Dr. Mindaugas Šinkūnas (Lietuvių kalbos institutas, Vilnius)

Surinkimininkų ortografija: normų emancipacija ar ignoravimas?

Vieną iš pirmųjų ir svarbiausių surinkimininkams leidinių išspausdino Heinrichas Degenas Karaliaučiuje. Jo spaustuvė priskiriama prie tų nedidelių arba vidutinio dydžio, kuriose spausdindavosi pradedantieji autoriai. Didžiulės apimties Johanno Arndto veikalo *Šešios knygos apie tikrą krikščionumą* (1807) savo lėšomis negalėjo išleisti joks privatus asmuo, pavyzdžiui, vertėjas (leidinį sudaro 1540 p.). Tai padaryti buvo pajėgi tik spaustuvė, galbūt paskelbusi prenumeratą (apie ją užsimenama pratarinėje). Kiek vėliau Degenas išspausdino dviejų dalių *Bybelišką skarbnę* (1812 m., 279 ir 218 p.) ir Johno Bunyano *Šventą kariavimą* (1812 m., 344 p.).

Didžiausias Degenų leidinys buvo 1816 m. išleistas trečiasis Biblijos leidimas (1925 p.). Martyno Liudviko Rėzos parengta Biblija išspausdinta laikantis tradicinės ortografijos, kaip ir dauguma kitų to meto leidinių, kuriuos rengė išsilavinę Prūsijos kunigai. Lietuviška abėcėlė čia galutinai susiformavo jau XVII a. viduryje. Ją kodifikavo Danieliaus Kleino (1653) bei vėlesnės gramatikos, didesnių keitimų XVIII a. nebuvo daroma. Svarbiausi šios ortografijos bruožai yra pučiamųjų priebalsių [š], [ž] žymėjimas <ß> (Kleino dar ir <ś>), <ź>, afrikatų [č], [dž] žymėjimas <c3> (anksčiau – ir <ć>), <d3> arba <d3>, siaurojo [ė] žymėjimas raide su tašku <è>, <y> vartojimas, dvibalsio [uo] žymėjimas <û>, keturių nosinių raidžių vartojimas (<a, e, i, u>), kirčiuotų skiemenų ir tvirtapradžių diftongų žymėjimas (dažniausiai raidėmis <á, é>, rečiau – <ó, ú>), morfologinių formų žymėjimas cirkumfleksu (<ê, ô, û>) ir rečiau graviu (<à, è, ù>). Tai visuotinai priimtos rašybos normos, kurių laikėsi ar bent stengėsi laikytis viešai lietuviškai rašantieji.

Pirmuosiuose lietuviškuose Degenų spaudiniuose šių tradicinių normų nepaisoma, rašyba gerokai supaprastinta. Arndto knygų vertime iš minėtų grafemų vartojamos tik <ß>, <c3>, <y>, o kirčio ženklai ir kiti diakritikai ignoruojami, rašoma net <3> vietoje <ź>. Kadangi tai pirmasis spaustuvės lietuviškas leidinys, galima būtų įtarti, kad ji dar neturėjo lietuviškų šriftų. Tačiau tai mažai tikėtina, reikalingus šriftus Degenas turėjo nesunkiai įsigyti iš vietinės Kanterių šriftų liejyklos. Tai, kad spaustuvėje buvo pilnas lietuviškų šriftų rinkinys, liudija retkarčiais spaudinyje pasirodanti raidės <ł>, <i> ir <û>.

Už rašybą buvo atsakingas leidinio rengėjas, spaustuvė jos keisti negalėjo (sumažinto asortimento kasa tik nežymiai paspartintų rinkėjo darbą). Diakritikų žymėjimas reikalavo prozodijos ir morfologijos išmanymo, o tokių gebėjimų žemesnio išsilavinimo sakytojai stokojo. Paprastesnės rašybos galbūt siekta ir sąmoningai, derinant prie skaitytojų poreikių: mokytojas ir sakytojas Kristijonas Endrikis Mertikaitis kunigo Gotfrydo Ostermejerio 1781 m. giesmę perrašė tiksliai, tačiau diakritikus visiškai ignoravo (1817 m. giesmyno leidime; pirmasis – 1800-ųjų, nesurastas).

Žvilgsnis į vėlesnius XIX a. leidinius leidžia kalbėti apie skirtingų ortografinių normų įsitvirtinimą: šalia tradicinės, diakritinės, oficialiosios, kodifikuotos, išsilavinusiųjų rašybos vartota ir paprastesnė, laisvesnė, nenuoseklesnė jos atmaina.